

Vägledning för tillämpning av Kulturmiljölagen

Uppdragsarkeologi (2 kap, 10-13§§)

Bedömning av undersökare och undersökningsplan

Denna publikation ingår i serien Vägledning för tillämpning av KML och finns även publicerad på webbplatsen: www.raa.se

Riksantikvarieämbetet
Box 1114, 621 22 Visby
Tel 08-5191 80 00
www.raa.se
registrator@raa.se

Riksantikvarieämbetet 2022
Uppdragsarkeologi. Det uppdragsarkeologiska systemet. Vägledning för tillämpningen av kulturmiljölagen
Upphovsrätt, där inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY.
Villkor på <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv>
Omslagets foto: Eva Skyllberg. Fynd från Tråsättra 2016.

Innehåll:

5	Bedömning av undersökare och undersökningsplan.....	4
5.1	Årlig förteckning över undersökare	4
5.2	Undersökarens lämplighet	5
5.2.1	Den undersökande organisationens kompetens	5
5.2.2	Personalens kompetens	9
5.3	Bedömning av undersökningsplan.....	11
5.3.1	Direktval	11
5.3.2	Anbudsförfarande	11
5.3.3	Bedömning av kvalitetskriterier.....	11
5.3.4	Bedömning av kvalitetskriterier för arkeologisk utredning	12
5.3.5	Bedömning av kvalitetskriterier för arkeologisk förundersökning	13
5.3.6	Bedömning av kvalitetskriterier för arkeologisk undersökning.....	13
5.3.7	Undersökningsplaner med väsentliga kvalitetsbrister.....	16
5.3.8	Bedömning av undersökningens kostnad i samband med ett direktval	16
5.3.9	Länsstyrelsens utvärdering av undersökningsplaner i ett anbudsförfarande	17
5.3.10	Metodik vid utvärdering av undersökningsplaner i ett anbudsförfarande	18
5.3.11	Utvärderingsprotokollets innehåll.....	19

5 Bedömning av undersökare och undersökningsplan

Vid beslut enligt kulturmiljölagen (1988-950), förkortad KML, om en arkeologisk utredning, arkeologisk förundersökning eller arkeologisk undersökning har länsstyrelsen ansvar för att avgöra om arbetet kan förväntas bli av vetenskapligt god kvalitet.¹ Att utifrån undersökningsplanen bedöma den förväntade kvaliteten på ett arbete är en komplex uppgift. Många kriterier som behöver uppfyllas kan ställas upp som krav i länsstyrelsens förfrågningsunderlag. Vissa kriterier kan bedömas med hjälp av kvantifierbara mått medan andra kriterier är föremål för en mer kvalitativ erfarenhetsbaserad bedömning. Vilka kriterier som är aktuella vid en bedömning av vad som är god kvalitet skiljer sig åt för en utredning, en förundersökning och en arkeologisk undersökning.

Den undersökare som länsstyrelsen väljer för ett uppdrag ska vara lämplig för att genomföra undersökningen och ha tillgång till den arkeologiska kompetens som behövs.² Olika undersökningar kräver olika kompetens. Därför är det lämpligt att länsstyrelsen inför en undersökning definierar de kompetenskrav som ställs på undersökaren. Vid ett anbudsförfarande är det lämpligt att kompetenskraven formuleras tydligt i förfrågningsunderlaget.

Arbetsprocessen vid bedömningen av undersökare och undersökningsplan skiljer sig åt vid handläggningen av ett direktval och ett anbudsförfarande. Bedömningsarbetet sker i fler steg i ett anbudsförfarande. Även tidpunkterna när bedömningar görs skiljer sig åt beroende på ärendetyp.

5.1 Årlig förteckning över undersökare

Länsstyrelsen ska ge undersökare som vill utföra undersökningar i länet möjlighet att göra en intresseanmälan.³ Med en intresseanmälan får undersökarna möjlighet att presentera sin organisation och lämna in uppgifter om den till länsstyrelsen. Utifrån detta underlag kan länsstyrelsen bedöma om de undersökare som vill verka i länet uppfyller de krav på lämplighet och kompetens som behövs för olika typer av undersökningar. Detta är särskilt viktigt vid direktval av undersökare.

En uppmaning att inkomma med uppgifter till länsstyrelsen kan med fördel göras i början av året.

¹ 2 § KRFS 2017:1.

² 11 § KRFS 2018:6.

³ 10 § KRFS 2017:1.

5.2 Undersökarens lämplighet

Länsstyrelsen ska förvissa sig om att den som utför en arkeologisk undersökning har tillräcklig kunskap för att genomföra undersökningen på ett tillfredsställande sätt.⁴

5.2.1 Den undersökande organisationens kompetens

Undersökaren ska vara lämplig för att genomföra undersökningen och ha tillgång till den arkeologiska kompetens som behövs. Därtill ska undersökaren ha behörighet att registrera information i Riksantikvarieämbetets kulturmiljöregister (KMR). Endast de undersökare som länsstyrelsen finner lämpliga får utföra undersökningar.⁵ Det är angeläget att undersökaren är väl förtrogen med gällande lagstiftning på kulturmiljöområdet. Undersökaren ska även ha god kännedom om föreskrifter, allmänna råd, vägledningen för uppdragsarkeologi samt ha en förståelse för rollfördelningen mellan det uppdragsarkeologiska systemets olika aktörer (se avsnitt 1. 2 *Uppdragsarkeologins parter* 2021).

Undersökarens lämplighet bedöms utifrån:

1. organisation,
2. ekonomiska förhållanden och administrativa rutiner,
3. erfarenhet, vetenskaplig skicklighet och måluppfyllelse av tidigare undersökningar,
4. interna system för kvalitetssäkring och egenkontroll,
5. system för långsiktig kunskapsuppbyggnad och kommunikation,
6. rutiner för att upprätta, lagra och kvalitetssäkra dokumentationsmaterial,
7. rutiner för att hantera, förvara och konservera fornyfynd, och
8. rutiner för att hantera upphovsrättsligt skyddade bilder och texter.

Att **organisationen** är stabil och varaktig är en förutsättning för att undersökaren ska komma ifråga för att utföra uppdrag. En långsiktig verksamhet kräver en kontinuitet i personalsammansättningen. Ett sätt att bedöma om en organisation är lämplig kan vara genom att jämföra hur många tillsvidareanställda en undersökare har i förhållande till de som anställs tillfälligt inför ett särskilt uppdrag. En väl fungerande organisation bör vidare ha upparbetade kontakter med samarbetspartners och underkonsulter, t.ex. laboratorier som kan utföra olika typer av analyser och konservering.

Länsstyrelsen bör bedöma om den utrustning och de lokaler som används är lämpliga för arkeologiskt arbete. Det avser också teknisk utrustning och programvaror som används vid hantering av digital information. Undersökarens lokaler bör vara anpassade för hantering av arkeologiskt material, omhändertagande av fynd såsom fyndtvätt och särskilda utrymmen

⁴ 7 § Kulturmiljöförordning (1988:1188)

⁵ 11 § KRFS 2018:6.

lämpliga för förvaring av fynd. För konservering krävs lokaler avsedda för laboratorie verksamhet.

Länsstyrelsen bör förvissa sig om att det inte finns ekonomiska hinder för att undersökaren ska kunna genomföra undersökningen. Undersökaren ska ha stabila **ekonomiska förhållanden** och en god ekonomiförvaltning med en för verksamheten anpassad redovisning. Taxesättning ska vara genomsläpplig och konsekvent. Länsstyrelsen bör förvissa sig om att undersökaren inte belastas av skatte- eller avgiftsskulder eller hinder av någon annan art. Länsstyrelsen kan kräva att undersökaren själv intygar sin lämplighet genom att uppvisa erforderlig dokumentation. Redovisningen ska ske på Skatteverkets blankett SKV 4820 för redovisning av inbetalda källskatter. Länsstyrelsen bör vidare begära in dokument som styrker att undersökaren har gällande konsultansvarsförsäkring och vilka belopp denna täcker. Brister i undersökarens ekonomi såsom betalningsanmärkningar eller obetalda skatteskulder bör medföra att undersökaren bedöms som mindre lämplig att utföra undersökningar.

Undersökarens **erfarenhet och måluppfyllelse av tidigare arkeologiska undersökningar** är ett mycket viktigt bedömningskriterium som hör nära samman med personalens kompetens. När länsstyrelsen bedömer en undersökarens lämplighet bör undersökarens erfarenhet av att undersöka liknande fornlämningskategorier samt undersökningar av liknande svårighetsgrad och omfattning vägas in.

För att resultaten snabbt ska kunna göras tillgängliga bör undersökaren organisera fält- och rapportarbetet effektivt. Länsstyrelsen bör lägga stor vikt vid måluppfyllelsen för de undersökningar som undersökaren tidigare genomfört. Bedömningen bör utgå från länsstyrelsernas kontinuerliga uppföljning (se avsnitt 9.2 *Uppföljning av den enskilda undersökningen* 2021). God kvalitet i en undersökning uppnås genom hög måluppfyllelse i genomförande i förhållande till undersökningens syfte och inriktning. Måluppfyllelsen utvärderas i förhållande till undersökningsplanen avseende exempelvis kostnader, tidplan, vetenskapliga frågeställningar och målgrupper. Hur undersökaren har förvalt de givna förutsättningarna och lyckats anpassa undersökningen efter eventuella förändrade förutsättningar under arbetets gång är naturligtvis också avgörande för måluppfyllelsen. En undersökare som vid upprepade tillfällen visat problem med att slutföra undersökningar, både avseende fältarbetets genomförande och rapporteringens färdigställande, bör bedömas som mindre lämplig att utföra arkeologiska undersökningar. Ett allvarligt missförhållande är om undersökaren ertappas med vetenskaplig oredlighet, dvs. om fakta om undersökningen hittas på, stjäls eller kopieras utan att källan omnämns eller att resultat förvrängs eller analyseras på ett missvisande sätt.

Undersökarens interna **kvalitetsäkringssystem och egenkontroll** bör innefatta ansvarsförhållanden inom organisationen, administrativa rutiner och ekonomisk redovisning. Vidare bör undersökaren kunna uppvisa system och rutiner för kvalitetsäkring av undersökningarnas genomförande (se vidare avsnitt 3.3.7 *Kvalitetskontroll och ansvarsförhållanden* 2021). I dokumentationen av systemet bör framgå hur och när länsstyrelsen får information om hur

undersökningen fortskrider, exempelvis i form av ärendejournal eller avstämningsblanketter, liksom hur avvikelser från undersökningsplanen hanteras.

Kvalitetsäkringssystemet bör även omfatta rutiner för att säkerställa ett vetenskapligt arbetsätt i undersökningen och en vetenskaplig kvalitetsäkring som kan garantera de vetenskapliga frågeställningarnas kvalitet och relevans. Kvalitetsäkring av en rapportering kan innebära att rapporter och skrifter innan publicering läses av redaktör, extern lektor eller t.ex. publiceras i en publikation med sk. *referee-system*. Kvalitetssäkringen innebär också att undersökaren har rutiner för uppföljning och utvärdering av undersökningar i förhållande till undersökningsplanen. Den undersökare som har ett bristfälligt system för kvalitetssäkring och egenkontroll eller inte uppfyller de krav som angivits i förfrågningsunderlaget kan bedömas som mindre lämplig att utföra arkeologiska undersökningar.

Det är mycket viktigt att resultat och kunskap från arkeologiska undersökningar inte stannar hos den enskilda undersökaren utan kommer kulturmiljövården och samhället till del. Vid bedömning av kompetens ska särskilt beaktas om undersökaren har väl utvecklade system och rutiner för **långsiktig kunskapsuppbyggnad och kommunikation**. Undersökarens system för kommunikation kan vara en kommunikationsplan som visar hur undersökaren arbetar med kunskapsöverföring och kommunikation inom kulturmiljövårdssektorn och med andra grupper i samhället. Det kan exempelvis innebära att undersökaren publicerar och ger ut skrifter som har en vidare spridning än rapporter vanligtvis har. Ett annat mått på sådan kompetens är i vilken utsträckning företagets personal deltar med föredrag på konferenser inom Sverige och internationellt. Andra former av kunskapsöverföring kan vara att driva eller delta i projekt, samarbeten eller nätverk med andra institutioner. Den långsiktiga kunskapsuppbyggnaden kan exempelvis komma till uttryck i vetenskapliga program eller egna forskningsprojekt. Det kan också vara ett långsiktigt arbete tillsammans med andra aktörer för att integrera resultaten från arkeologiska undersökningar i en regions kunskapsuppbyggnad. Även egen metodutveckling, huruvida man bedriver utveckling av arkeologiska metoder, utveckling av datasystem och andra tekniska hjälpmedel, rapport- och informationsutveckling m.m., kan vara långsiktig kunskapsuppbyggnad. Ett annat viktigt kompetenskriterium kan vara undersökarens program för utveckling av personalens kompetens. Undersökare som inte aktivt söker kommunicera resultaten från de undersökningar som utförs och inte satsar på metodutveckling, kunskapsuppbyggnad och kompetensutveckling kan ses som mindre lämpade att utföra arkeologiska undersökningar.

Undersökarens kvalitetssäkringssystem bör omfatta rutiner för **dokumentation** av en undersökning. Undersökaren bör redogöra för hur dokumentationen kvalitetssäkras vetenskapligt och för hur digital respektive analog dokumentation upprättas och lagras med avseende på exempelvis typ av datorsystem och programvaror. Redogörelsen bör även omfatta en beskrivning av undersökarens datasäkerhet i fältsituationen och under rapporteringen.

Dokumentationsmaterial från arkeologiska undersökningar ska bevaras för framtiden i form av allmänna handlingar i ett offentligt arkiv som är tillgängligt för myndigheter och forskning

(se avsnitt 8 *Rapportering, förmedling och arkeologiskt dokumentationsmaterial* 2021). Det är viktigt att mätdata, ritningar och foton upprättas och tas om hand på ett tillfredställande sätt. Undersökaren bör därför redogöra för hur urvalet görs av vad som ska arkiveras. Det bör framgå vilka rutiner som finns för överlämnande av dokumentationsmaterial till arkiv för arkivering. Det bör också framgå om undersökaren har tillgång till ett eget arkiv som omfattas av arkivlagen (se avsnitt 3.3.12 *Arkeologiskt dokumentationsmaterial* 2021).

När det gäller **fyndmaterial** är det särskilt viktigt att undersökaren har rutiner för att hantera och förvara fynden på ett godtagbart sätt under tiden de förvaras hos undersökaren (se avsnitt 7 *Arkeologiskt fyndmaterial* 2021). Under rapportarbetet förvaras fynden hos undersökaren tills de sänds till konservering. Vanligtvis förvaras även fynden hos undersökaren i väntan på fyndfördelning till ett museum. Den tid fynden förvaras hos undersökaren kan vara relativt lång, ibland flera år. Det är därför synnerligen viktigt att undersökaren har sådana rutiner för fyndhantering att fynden inte förstörs. Särskilt känsliga är exempelvis metaller som kräver en miljö med anpassad luftfuktighet. Undersökaren ska vidare redogöra för rutiner avseende fynd med konserveringsbehov. Av redogörelsen bör framgå i vilka skeden av undersökningen samråd sker med arkeologisk konservator. Undersökaren bör också redogöra för rutiner för leverans till mottagande museum. Om en tillräckligt god hantering av ett visst fyndmaterial inte garanteras kan en undersökare bedömas som mindre lämplig att utföra undersökningar av fornlämningar som förväntas ge sådana fynd.

Undersökaren behöver ha fastslagna **rutiner för att hantera upphovsrättsligt skyddade bilder och texter**. För att komma ifråga att tilldelas en arkeologisk undersökning ska det vara fastställt att dokumentationsmaterialet och all rapportering, utantaget Lantmäteriets kartor, får tillgängliggöras och mångfaldigas av staten med licensen Creative Commons Erkännande 4.0 Internationella Publika Licens (Publik Licens 4.0).⁶ (se avsnitt 3.3.11 *Licens för tillgängliggörande och spridning av rapportering och arkeologiskt dokumentationsmaterial* 2021).

Grundläggande vid bedömning av en undersökares lämplighet är att denne uppfyller **de krav som ställs i författning om arbetsmiljö, miljö, mångfald, jämställdhet och tillgänglighet**. När det gäller arbetsmiljö är det därför viktigt att länsstyrelsen anger i intresseanmälan att undersökaren ska bifoga arbetsmiljöpolicy och dokument som redogör för undersökarens systematiska arbetsmiljöarbete.⁷ Enligt Arbetsmiljöverkets föreskrifter och allmänna råd om organisatorisk och social arbetsmiljö åligger det en arbetsgivare att ha mål för den organisatoriska och sociala arbetsmiljön. Målen ska syfta till att främja hälsa och öka organisationens förmåga att motverka ohälsa. Ett dokumentationskrav finns i föreskrifterna

⁶ 16 § punkt 13 KRFS 2018:6.

⁷ Arbetsmiljölagen (1977:1160), Systematiskt arbetsmiljöarbete (AFS 2001:1) Arbetsmiljöverkets föreskrifter

för arbetsgivare som har minst tio anställda.⁸ Att detta krav uppfylls av berörda undersökare bör framgå av intresseanmälan.

Avseende mångfald, jämställdhet och tillgänglighet bör länsstyrelsen efterfråga vilka aktiva åtgärder som undersökare vidtar för att förebygga och främja arbetet för att motverka diskriminering.⁹ Framför allt avses aktiva åtgärder inom de fem områdena Arbetsförhållanden, Löner och andra anställningsvillkor, Rekrytering och befordran, Utbildning och övrig kompetensutveckling samt Föräldraskap och arbete. Som en del av de aktiva åtgärderna ingår även att årligen genomföra en lönekartläggning. Krav på dokumentation av arbetet med aktiva åtgärder finns för arbetsgivare med minst tio anställda. Att dessa krav uppfylls av berörda undersökare bör framgå av intresseanmälan.

Vidare bör intresseanmälan innehålla en redogörelse för de rutiner undersökaren har för att hantera uppkomna kränkningar i form av trakasserier, sexuella trakasserier och repressalier.¹⁰

Om undersökaren har ett kollektivavtal bör det framgå av intresseanmälan.

Enligt miljöbalken ska den som bedriver en verksamhet genom egenkontroll planera och kontrollera sin verksamhet för att motverka eller förebygga olägenheter för människors hälsa eller miljön. I ansvaret ingår en skyldighet att skaffa sig den kunskap som behövs med hänsyn till verksamhetens art och omfattning för att skydda omgivningen.¹¹ Länsstyrelsen bör begära en redogörelse för att den dokumentation om egenkontroll som krävs enligt miljöbalken¹² finns och även uppgift om det eventuellt har tagits fram ett kontrollprogram.¹³ Om undersökaren uppger att det finns ett kontrollprogram bör detta efterfrågas. Om undersökaren har en miljöpolicy bör den bifogas intresseanmälan.

5.2.2 Personalens kompetens

Olika undersökningar ställer olika krav på personalens kompetens. Det är personalens sammansättning av olika kompetenser som avgör vilka undersökningar undersökaren har förutsättningar att utföra. Undersökningar av komplexa fornlämningar ställer höga krav på arkeologernas kompetens. I andra fall kan särskild specialistkompetens, t.ex. osteologi eller makrofossilanalys vara avgörande. Länsstyrelsen ska bedöma om undersökaren har erfor-

⁸ Arbetsmiljöverkets föreskrifter och allmänna råd om organisatorisk och social arbetsmiljö (AFS 2015:4).

⁹ Diskrimineringslagen (2008:567).

¹⁰ 14 § Arbetsmiljöverkets föreskrifter och allmänna råd om organisatorisk och social arbetsmiljö (AFS 2015:4), 3 kap. 6 § Diskrimineringslagen (2008:567).

¹¹ 2 kap. 2 § miljöbalken och kravet på egenkontroll i 26 kap. 19 § miljöbalken.

¹² 4–7 §§ förordning (1998:901) om verksamhetsutövers egenkontroll.

¹³ kap. 19 § tredje stycket miljöbalken.

derlig kompetens för den aktuella undersökningen, avseende både utbildning och erfarenhet.¹⁴ Utbildningskrav för den arkeologiska personalen innebär grundexamen med inriktning på arkeologi, minst motsvarande fil.kand. med 90 högskolepoäng i arkeologi, alternativt 60 poäng enligt det gamla systemet. För personal i arbetsledande ställning krävs mångårig erfarenhet av arkeologiska undersökningar samt dokumenterad vetenskaplig kompetens, gärna i form av publicerade vetenskapliga artiklar eller motsvarande. För arbetsledare är erfarenhet av projektledning eller projektledarutbildning synnerligen värdefullt. De medverkande arkeologerna bör ha en förmåga att vetenskapligt behandla ett källmaterial samt god förmåga att uttrycka sig i skrift. Särskilt viktig är den ansvariga arkeologens erfarenhet av rapportering, publicering och kunskapsöverföring av resultat från undersökningar. Även övrig personal involverade i ett projekt bör redovisas med avseende på utbildning och erfarenhet.

Det är viktigt att länsstyrelsen formulerar en kravprofil i förfrågningsunderlaget som med kvantifierade mått beskriver vilken erfarenhet den ansvariga arkeologen och övrig fältpersonal anses behöva ha för att kunna genomföra den planerade undersökningen med god vetenskaplig kvalitet. Exempel på mått kan vara antal undersökningar av en viss fornlämnings-typ eller antal publicerade vetenskapliga artiklar. Det är lämpligt att länsstyrelsens bedömning av personalens kompetens baseras på hur väl personalen motsvarar kravprofilen.

Eventuella underkonsulters kompetens kan vara viktig för undersökningsresultatets kvalitet, t.ex. för analyser, konservering eller avgränsande moment av undersökningen. Länsstyrelsen bör därför också fästa uppmärksamhet på utbildning och erfarenhet för de underkonsulter som anlitas av den undersökare som utses att utföra undersökningen.

Det finns undersökningstyper som kräver en mer specifik kompetens, såsom undervattensarkeologi och arkeologiska utredningar. För undervattensundersökningar krävs praktisk erfarenhet av arkeologiskt fältarbete under vatten liksom särskild dykkompetens i form av professionell dykutbildning, som lägst i form av s.k. certifikat A.¹⁵

Att den fornminnesinformation som rapporteras in till Riksantikvarieämbetet håller hög kvalitet är avgörande både för tillämpningen av KML och för forskningen. Länsstyrelsen bör därför fästa särskild uppmärksamhet på kompetensen hos den som ska utföra arkeologiska utredningar. För den som ska utföra en utredning är förmågan att självständigt inventera fram, bedöma och beskriva olika typer av fornlämningar viktiga kompetenskrav. Lika viktigt är att utredaren har erfarenhet av att med hjälp av sökschakt hitta fornlämningar dolda under mark.

¹⁴ 11 § KRFS 2018:6.

¹⁵ Kulturmiljövård under vatten. Rapport från Riksantikvarieämbetet 2008:5

5.3 Bedömning av undersökningsplan

Vid såväl direktval som anbudsförfarande ska länsstyrelsen bedöma om undersökningsplanen kan förväntas resultera i en undersökning av god kvalitet som motsvarar den i förfrågningsunderlaget angivna ambitionsnivån.¹⁶ God kvalitet i en undersökning uppnås genom hög måluppfyllelse, då undersökaren förmår förvalta givna förutsättningar på bästa möjliga sätt. Att utvärdera undersökningsplaner ställer höga krav på länsstyrelsen. När det gäller kompetens för bedömning av specifika forskningsfrågor vid en komplicerad arkeologisk undersökning kan det ibland vara av vikt för länsstyrelsen att ta hjälp av kompetens från andra länsstyrelser eller externa organisationer.

5.3.1 Direktval

Vid direktval ska länsstyrelsen bedöma om en inlämnad undersökningsplan uppfyller förfrågningsunderlaget och kan förväntas resultera i en undersökning av god kvalitet. Länsstyrelsen ska även bedöma om den angivna kostnaden är rimlig i förhållande till undersökningsplanens genomförande.¹⁷ Bedömningen i samband med ett direktval kan med fördel utgå från de kvalitetskriterier som angivits i förfrågningsunderlaget (se nedan 5.3.3 *Bedömning av kvalitetskriterier*).

Om länsstyrelsen bedömer att undersökningsplanen inte motsvarar förfrågningsunderlaget eller om den inte kan förväntas ge en undersökning av god kvalitet till rimlig kostnad kan överläggningar ske med undersökaren för att göra justeringar i undersökningsplanen.¹⁸

5.3.2 Anbudsförfarande

Vid ett anbudsförfarande ska länsstyrelsen göra sin bedömning av inkomna undersökningsplaner i flera steg.¹⁹ Inledningsvis kontrolleras att undersökningsplanen uppfyller kraven i förfrågningsunderlaget. Därefter bedöms om de undersökare som uppfyllt kraven är lämpliga för uppgiften. Undersökningsplanerna som uppfyller kraven i förfrågningsunderlaget utvärderas sedan enligt de i förfrågningsunderlaget angivna kvalitetskriterierna (se nedan 5.5.3 *Bedömning av kvalitetskriterier*). De undersökningsplaner som förväntas resultera i en undersökning av god vetenskaplig kvalitet prisjämförs slutligen. Av de jämförda undersökningsplanerna antas den undersökningsplan som värderas högst.

5.3.3 Bedömning av kvalitetskriterier

Olika typer av undersökningar har olika syften. Arkeologisk utredning och arkeologisk förundersökning är besluts- och planeringsunderlag, medan forskningsfrågor och förmedling av

¹⁶ 23 § KRFS 2017:1.

¹⁷ 23 § KRFS 2017:1.

¹⁸ 23 § KRFS 2017:1.

¹⁹ 24 § KRFS 2017:1.

undersökningens resultat hör hemma i arkeologiska undersökningar. Bedömningen av en undersökningsplan ska göras utifrån de kvalitetskriterier som angivits av länsstyrelsen i förfrågningsunderlaget. Följande kvalitetskriterier bör prövas:

- Frågeställningarnas relevans
- Undersökningens metoder
- Rapporteringens relevans
- Undersökningens genomförande
- Undersökarens kompetens

Ett kvalitetskriterium som alltid ska bedömas är den angivna kostnaden. Kostnaden ska vara rimlig i förhållande till undersökningsplanens genomförande.

Används för få kvalitetskriterier vid bedömning av en undersökningsplan i ett anbudsförfarande finns en risk att priset blir alltför utslagsgivande. Om möjligt är det därför lämpligt att förfrågningsunderlaget differentierar kvalitetskriterierna i underkriterier. Kriterierna kompetens och genomförande kan till exempel brytas ned i en rad underkriterier som bedöms separat och får varsitt betyg/poäng. Det betyg som ges i samband med bedömningen blir då mer varierad, vilket ger en tydlighet mot undersökarna.

5.3.4 Bedömning av kvalitetskriterier för arkeologisk utredning

Syftet med en arkeologisk utredning är att ge länsstyrelsen ett tillräckligt underlag för tillståndsprövning (se avsnitt 1.4.1 *Utredningens syfte* 2021). En arkeologisk utredning ska fastställa om en fornlämning berörs av ett arbetsföretag och så långt som möjligt beskriva fornlämningen. Inom ramen för utredningen kan även de identifierade fornlämningarna avgränsas. Utredningen ska vara av vetenskapligt god kvalitet och genomföras till en kostnad som inte är högre än motiverat (se avsnitt 1.4.6 *Kvalitet i arkeologiska utredningar* 2021). För att utredningen ska kunna klargöra om en fornlämning berörs av ett planerat arbetsföretag behöver passande metoder användas. Det är lämpligt att de **metoder** som anges i undersökningsplanen bedöms i förhållande till om de bidrar till att avgöra om det finns fornlämningar i utredningsområdet. Det är viktigt att utredningsmetoderna innefattar genomsökning av relevanta arkiv och register så väl som fältarbete. Vilken **rapportering** som är relevant bedöms gentemot syftet att rapporteringen ska fungera som ett tillräckligt besluts- och planeringsunderlag. Vid bedömning av utredningens **genomförande** är det viktigt att säkerställa att fältarbetstiden för de metoder som föreslås är tillräcklig för att utredningen ska hålla en god kvalitet. För att bedömningen av genomförandet ska vara tydlig kan det vara lämpligt att i förfrågningsunderlaget begära in nyckeltal som klargör t.ex. inventeringstid per hektar eller kvadratmeter sökschakt som grävs per timme. Bedömningen om de angivna måtten är tillräckliga kan ske i jämförelse med uppgifter från liknande uppdrag som genomförts under snarlika omständigheter. Genom att ta ställning till om talen som angivits i undersökningsplanen är i paritet med ambitionsnivån som angivits i förfrågningsunderlaget kan genomsiktligheten i bedömningen av genomförandet ökas.

5.3.5 Bedömning av kvalitetskriterier för arkeologisk förundersökning

Ett viktigt syfte med en arkeologisk förundersökning är att ge länsstyrelsen ett tillräckligt underlag inför beslut om en arkeologisk undersökning (se avsnitt 1.5.1 *Förundersökningens syfte* 2021). En förundersökning ska fastställa och dokumentera en fornlämnings karaktär, datering, utbredning och komplexitet. Med komplexitet avses fornlämnings olika delar och hur dessa relaterar till varandra. En arkeologisk förundersökning kan även göras endast i syfte att avgränsa fornlämningen. Förundersökningen ska vara av vetenskaplig god kvalitet och genomföras till en kostnad som inte är högre än vad som är motiverat med hänsyn till omständigheterna (se avsnitt 1.5.3 *Kvalitet i arkeologiska förundersökningar* 2021).

Det är lämpligt att de **metoder** som används för att genomföra förundersökningen bedöms i förhållande till om de besvarar frågorna som förundersökningen ställer om karaktär, datering, utbredning och komplexitet. Eftersom förundersökningens resultat ofta är ett centralt underlag i arbetet med att formulera vetenskapliga frågeställningar för en arkeologisk undersökning är det viktigt att fastställandet av fornlämnings karaktär även klargör förutsättningarna för olika slags analyser och provtagning. **Rapporteringens** relevans bedöms i förhållande till hur den förväntas fungera som ett besluts- och planeringsunderlag. Om förundersökningens resultat ska fungera som ett underlag för att formulera vetenskapliga frågeställningar vid en kommande arkeologisk undersökning är det viktigt att även bedöma om den planerade rapporteringen kan förväntas uppfylla detta behov. Vid bedömning av förundersökningens **genomförande** är det angeläget att fastställa om fältarbetstiden för de metoder som föreslås är tillräckliga för att arbetet ska kunna genomföras med god vetenskaplig kvalitet. Förundersökningsresultaten har ofta en avgörande betydelse för möjligheten att ta fram väl avvägda undersökningsplaner för arkeologiska undersökningar. Det är viktigt att genomförandet av förundersökningens fältarbetsfas inte har en för hög eller för låg ambitionsnivå. För att bedömningen av genomförandet ska vara tydlig kan det vara lämpligt att i förfrågningsunderlaget begära in nyckeltal som klargör t.ex. storleken på den yta som beräknas schaktas per timme eller volymen kulturlager som schaktas eller undersöks för hand per timme. Bedömningen om de angivna talen är tillräckliga kan ske i jämförelse med uppgifter från liknande uppdrag som genomförts under snarlika omständigheter. Genom att ta ställning till om de tal som angivits i undersökningsplanen är i paritet med ambitionsnivån som angivits i förfrågningsunderlaget kan genomsiktligheten i bedömningen av genomförandet ökas.

5.3.6 Bedömning av kvalitetskriterier för arkeologisk undersökning

Syftet med en arkeologisk undersökning är att dokumentera en fornlämning, ta tillvara fynden, rapportera och förmedla resultaten (se avsnitt 1.6.1 *Den arkeologiska undersökningens syfte* 2021). Den arkeologiska undersökningen ska skapa fördjupad kunskap om fornlämningen och om det samhälle den representerar. Undersökningen ska vara av god vetenskaplig kvalitet och genomföras till en kostnad som inte är högre än vad som är motiverat

med hänsyn till omständigheterna (se avsnitt 1.6.2 *Kvalitet i arkeologiska undersökningar* 2021).

Det är lämpligt att de vetenskapliga **frågeställningar** som styr den arkeologiska undersökningen formuleras på olika nivåer. Om länsstyrelsen har angivit en vetenskaplig inriktning i förfrågningsunderlaget är det viktigt att undersökaren formulerar övergripande frågor som motsvarar den valda inriktningen.²⁰ Om länsstyrelsen inte har angivit en inriktning för undersökningen är det viktigt att undersökaren i undersökningsplanen formulerar den vetenskapliga inriktningen och övergripande frågeställningar.

Exempel på vetenskapliga inriktningar kan vara bebyggelsens utveckling i en region, religiösa föreställningar och idévärldar i det förflutna, den agrarhistoriska utvecklingen, ekonomi och näringsfång, forntida teknologi, genusproblematik m.m. I redovisningen av de övergripande frågeställningarna visar undersökaren på sin bekantskap med den vetenskapliga inriktningen och diskuterar vilka frågor som tidigare belysts och vilka behov som finns. Här kan referenser till litteratur vara viktiga för att bedöma resonemanget.

Utifrån det resonemang som presenteras bedömer länsstyrelsen behovet av den vetenskapliga kunskap som undersökningen ska producera. Med utgångspunkt i den vetenskapliga inriktningen och de övergripande frågorna preciserar undersökaren specifika frågeställningar för undersökningen. Länsstyrelsen bedömer om de preciserade frågeställningarna har en koppling till de undersökningens övergripande frågeställningar och om undersökningen kan förväntas bidra med värdefull kunskap inom det valda fältet.

Det är angeläget med en tydlig koppling mellan undersökningens preciserade frågeställningar och de **metoder** som väljs för att svara på frågorna. Om undersökaren förespråkar en ny metod eller typ av analys som inte är allmänt känd bör den presenteras så utförligt att länsstyrelsen har möjlighet att bedöma den. Det är även viktigt att provtagning motiveras genom att relateras till undersökningens preciserade frågeställningar. Metoder för insamling av fynd bör också motiveras av undersökningens frågeställningar. Med utgångspunkt i de fyndmaterial som förväntas framkomma, undersökningens frågeställningar och de anvisningar som länsstyrelsen angivit i förfrågningsunderlaget utformas en fyndsstrategi.

Länsstyrelsen bedömer om de metoder som valts ut för att genomföra den arkeologiska undersökningen är operativa och fruktbara, dvs. att de kan besvara de valda frågeställningarna på ett adekvat sätt. Länsstyrelsen tar även ställning till om den av undersökaren föreslagna fyndstrategin är utformad i linje med förfrågningsunderlaget och svarar upp mot de frågeställningar och metoder som presenterats i undersökningsplanen. Länsstyrelsen bedömer också om förväntat fyndmaterial förefaller rimligt och om motiveringarna för vad som

²⁰ 16 § KRFS 2018:6.

ska tas tillvara är relevanta liksom eventuella prioriteringar för urval. Det är viktigt att fynd som tas tillvara och som är i behov av konservering också blir konserverade.

Undersökningen ska generera meningsfull kunskap som kan användas av de målgrupper som pekats ut i förfrågningsunderlaget, t.ex. myndigheter, forskningen eller allmänhet. Länsstyrelsen ska med detta som utgångspunkt ta ställning till den strategi för **rapportering** som presenteras i undersökningsplanen. Resultaten från en arkeologisk undersökning ska rapporteras så att de är användbara och tillgängliga för myndigheter och forskning. Länsstyrelsen bedömer om den rapporteringsstrategi som föreslås i undersökningsplanen kan förväntas nå dessa målgrupper och om den vetenskapliga rapporteringen är av tillräcklig omfattning för att hålla god kvalitet.

Resultat av betydelse från en arkeologisk undersökning ska förmedlas.²¹ Länsstyrelsen kan i förfrågningsunderlaget ställa krav på att förmedlingsinsatser ska genomföras.²² Om en förmedlingsinsats ska ske är det lämpligt att den bedöms i förhållande till hur den motsvarar den omfattning och utformning som har angivits i förfrågningsunderlaget.

Vid bedömning av undersökningens **genomförande** är det viktigt att fastställa att fältarbets-tiden för de metoder som föreslås är tillräcklig för att arbetet kan genomföras med god vetenskaplig kvalitet. Det är angeläget att centrala moment i fältarbetet som schaktning, anläggningsgrävning och kulturlagergrävning inte genomförs i för högt eller för lågt tempo. För att bedömningen av genomförandet ska vara tydlig kan det vara lämpligt att i förfrågningsunderlaget begära in nyckeltal som klargör viktiga mått t.ex. storleken på den yta som schaktas per timme eller volymen kulturlager som schaktas eller undersöks för hand per timme. Bedömningen om de angivna talen är tillräckliga kan ske i jämförelse med uppgifter från liknande uppdrag som genomförts under snarlika omständigheter. Genom att ta ställning till om de tal som angivits i undersökningsplanen är i paritet med ambitionsnivån som angivits i förfrågningsunderlaget kan genomsiktligheten i bedömningen av genomförandet ökas.

Det är väsentligt att undersökningsplanen beskriver vilka delar av fornlämningen som prioriteras och varför urvalet görs. Undersökningsplanen bör även redogöra för om olika delar av fornlämningen undersöks på olika sätt, t.ex. intensivt respektive extensivt eller inte alls.

Länsstyrelsen bedömer om prioriteringarna är motiverade och om fornlämningens kunskapspotential tas tillvara på ett bra sätt. Om det finns beredskap att möta det oväntade kan också vara av betydelse i bedömningen. Underlag som är viktigt att ta hänsyn till när denna bedömning görs är resultaten från förundersökningen och eventuella tidigare delundersökningar samt förfrågningsunderlaget, det vetenskapliga perspektivet och undersökningens frågeställningar.

²¹ 29 § KRFS 2017:1.

²² 16 § punkt 9 KRFS 2018:6.

Länsstyrelsen ska bedöma om den tid som planerats för rapporteringen är tillräcklig för att hålla en god kvalitet. Den tid som anges i kostnadsberäkningen för den vetenskapliga rapporteringen ska varken vara högre eller lägre än vad som krävs för att producera de olika produkterna. Den beräknade tiden för rapporteringen måste vara tillräcklig för att ta hand om det förväntade resultatet från fältarbetet. Det omfattar också resurser för publicering och eventuella specialstudier och analyser. Om tiden för den vetenskapliga rapporteringen blir för knapp i relation till fältarbetstiden försämras undersökningens möjligheter att uppnå god kvalitet. Lämpligt är att den arbetstid som behövs för den vetenskapliga rapporteringen i form av hantering av dokumentation, fynd, analyser och textproduktion bedöms i proportion till den beräknade fältarbetstiden.

5.3.7 Undersökningsplaner med väsentliga kvalitetsbrister

Om länsstyrelsen bedömer att det finns väsentliga brister i en undersökningsplan i samband med ett direktval kan länsstyrelsen begära att undersökaren gör kompletteringar och tillägg. Om länsstyrelsen vid ett anbudsförfarande bedömer att en undersökningsplans uppfyllelse av ett eller flera kvalitetskriterier har väsentliga brister kan klargöranden och kompletteringar begäras in från undersökaren. Detta förutsatt att klargörandena kan ske utan risk för särbehandling eller konkurrensbegränsning.²³ Undersökningsplaner som har väsentliga brister men där det inte går att begära in klargöranden eller kompletterande uppgifter utan att en särbehandling sker kan förkastas innan bedömningen av undersökningens kostnad påbörjas.

5.3.8 Bedömning av undersökningens kostnad i samband med ett direktval

Den angivna kostnaden för undersökningen ska vara rimlig i förhållande till undersökningsplanens genomförande.²⁴ Bedömningen om kostnadsberäkningen är rimlig omfattar så väl den tidsåtgång som beräknats för undersökningens olika moment som kostnader för t.ex. analyser, grävmaskiner och konservering.

Länsstyrelsen bör kontrollera att undersökningsplanens kostnadsberäkning omfattar undersökningens samtliga moment. Kostnaderna bör redovisas som en logisk konsekvens av undersökningens vetenskapliga inriktning, specificerade frågeställningar, metoder, prioriteringar, rapportering, m.m. och redovisas på ett sådant sätt att det är möjligt för länsstyrelsen att bilda sig en uppfattning om kostnadernas rimlighet. Länsstyrelsen ska avgöra om det råder balans mellan kostnad och genomförande, dvs. att undersökaren förmår att genomföra undersökningen enligt undersökningsplanen för den kostnad som angivits.

²³ 24 § KRFS 2017:1.

²⁴ 23 § KRFS 2017:1.

5.3.9 Länsstyrelsens utvärdering av undersökningsplaner i ett anbudsförfarande

Anbudsutvärderingen bör utföras av minst två länsstyrelsehandläggare. Vid komplexa undersökningar kan länsstyrelsen med fördel sätta samman en beredningsgrupp eller referensgrupp för bedömning anbudens kvalitet och kostnader. Det är av stor vikt att tiden fram till beslut om arkeologisk undersökning inte blir för lång. En god information till undersökarna är om länsstyrelsen i förfrågningsunderlaget anger när beslut om undersökningen kommer att fattas.

Under anbudsutvärderingen, dvs. tiden mellan att undersökningsplanerna lämnats in och att länsstyrelsen fattar beslut ska normalt inga förändringar av förutsättningarna för undersökningen kunna ske. Om det ändå under anbudsutvärderingen uppstår förändringar i företagarens planering så att arbetsföretagets omfattning förändras eller förskjuts i tid bör länsstyrelsen göra en bedömning om förändringen väsentligt påverkar undersökningens inriktning och genomförande. Ändras exempelvis exploateringsområdet på ett sådant sätt att undersökningens yta ändras något kan justeringar i undersökningsplanerna och förnyade kostnadsberäkningar begäras från undersökarna. Är det däremot fråga om större förändringar som exempelvis berör undersökningens vetenskapliga inriktning och frågeställningar bör anbudsförandet avbrytas och göras om. Det är mycket viktigt att de undersökare som lämnat in undersökningsplaner underrättas så snart som möjligt. Om exploateringen fördröjs så länge att undersökningsplanernas giltighetstid går ut kan länsstyrelsen begära in nya kostnadsberäkningar (se avsnitt 3.3.13 *Kostnad 2021*)

För en rättssäker handläggning bör de förslag till undersökningsplaner som inkommer till länsstyrelsen så långt möjligt vara slutgiltiga som inte ytterligare förhandlas med anbudslämnarna. Förfrågningsunderlaget bör vara så tydligt utformat att överläggningar inte är nödvändiga. Länsstyrelsen får dock begära in klargöranden eller kompletteringar till undersökningsplanerna om det kan ske utan risk för särbehandling eller konkurrensbegränsning. Länsstyrelsen kan sålunda be om att få ofullständiga anbud kompletterade under förutsättning att det inte förändrar innehållet i tidigare inlämnade uppgifter. Justeringar av undersökningsplanerna medges däremot endast i en situation när det enbart finns en undersökningsplan som bedöms kunna resultera i en undersökning av god kvalitet men till en kostnad som inte är rimlig. I dessa fall kan länsstyrelsen inleda en diskussion med undersökaren om att göra ändringar i undersökningsplanen så att den bättre överensstämmer med den av länsstyrelsen angivna ambitionsnivån.

Om länsstyrelsen i samband med ett anbudsförfarande bedömer att den kostnad som uppgivits inte är tillräcklig för att genomföra undersökningsplanen med den kvalitet som utlovats kan undersökningsplanen förkastas.

Vid ett anbudsförfarande ska de undersökningsplaner som kan förväntas resultera i en undersökning av god vetenskaplig kvalitet prisjämföras. Av de jämförda undersökningsplanerna ska den undersökningsplan som värderas högst antas.²⁵ Kostnader för konservering kan undantas från prisjämförelsen i de fall länsstyrelsen i förfrågningsunderlaget har angivet att så kommer att ske.

5.3.10 Metodik vid utvärdering av undersökningsplaner i ett anbudsförfarande

Länsstyrelsen ska i förfrågningsunderlaget ange hur utvärderingen av undersökningsplanen kommer att ske, vilka kvalitetskriterier som tillämpas och hur kvalitetskriterier och pris viktas mot varandra.²⁶

Ett lämpligt sätt att genomföra utvärderingen på är att använda den så kallade "poängvägningsmodellen". Modellen är formulerad för att numeriskt kunna jämföra och rangordna anbud genom att ge pris- och kvalitetsvariabler kvantitativa värden. Med modellens hjälp ska det vara möjligt att ge svar på vilket anbud som anses vara bäst, rangordna dem och ange hur mycket bättre det ena är i jämförelse med ett annat. Modellen utgår från att anbudet, dels ska värderas utifrån ett antal kvalitetskriterier, dels utifrån ett pris. Kvalitetskriterierna bedöms enligt en poängskala och viktas i procent enligt den angelägenhetsgrad som har angivits i förfrågningsunderlaget.

För att kunna jämföra priset med kvaliteten översätts priset till ett poängtal som summeras med poängen för kvalitetskriterierna. Metoden för att transformera ett pris till en poäng bygger på att varje pris i upphandlingen relateras till ett referenspris som bestäms av de inlämnade anbudet. Lämpligt är att ange det längsta priset i upphandlingen som referenspris. I denna modell finns svagheter att ett avvikande lågt pris på ett av anbudet påverkar poängsättningen på övriga anbud. I vissa fall kan det bli så stora poängskillnader att det påverkar utgången av upphandlingen.

När poängvärderingsmodellen används vid en utvärdering bör länsstyrelsen utforma förfrågningsunderlaget på ett sådant sätt att det finns möjligheter att utesluta ett anbud som har ett godtagbart genomförande men ett så lågt pris att man kan misstänka att undersökaren kommer att få svårigheter att genomföra undersökningen med god kvalitet. Om länsstyrelsen bedömer att undersökningsplan har en orealistisk kostnadsberäkning som inte borgar för god kvalitet bör anbudet förkastas. För anbud som ligger i gränzonen kan problemet hanteras genom att betyget för genomförandet sänks vid prisjämförelsen.

²⁵ 24 § KRFS 2017:1.

²⁶ 18 § KRFS 2017:1.

5.3.11 Utvärderingsprotokollets innehåll

Vid ett anbudsförfarande ska bedömningen av de inkomna undersökningsplanerna och motiveringen till valet av undersökare dokumenteras i ett skriftligt utvärderingsprotokoll.²⁷ En kopia på utvärderingsprotokollet ska alltid biläggas beslutet.

I protokollet redovisar och motiverar länsstyrelsen sin poängsättning av undersökningsplanens kvalitetskriterier. Det är viktigt att undersökaren ges insikt i hur länsstyrelsen resonerat kring poängsättningen. I de fall nyckeltal eller information av kvantitativ karaktär helt eller delvis har använts som stöd i en bedömning är det lämpligt att redovisa vilka siffror som använts.

²⁷ 24 KRFS 2017:1.